

Vladimiro Toporovo mūsų skaitytojui pristatinėti nereikia. Juoba kad neseniai pasirodė jo straipsnių rinktinė lietuvių kalba: *Vladimir Toporov. Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*. – Vilnius: Aidai, 2000 (apie ją, o ir apie patį autorių žurnale jau ne kartą kalbėta: žr. *Algirdas Sabaliauskas. Vladimiro Toporovo knyga lietuviškai // Liaudies kultūra*. – 2000, Nr. 5, p. 67; taip pat žr. V. Toporovo pasveikinimą septyniiasdešimtmečio proga: *Algirdas Sabaliauskas. Sveikinimas Vladimirui Toporovui // Liaudies kultūra*. – 1998, Nr. 3, p. 71). Tačiau į šią knygą surinkti pagrindiniai autoriaus darbai išimtinai baltistikos dirvoje, o šiuo baru V. Toporovo veikla toli gražu neapsiriboja. Kita nepaprastai įdomi sritis, kurioje nemažai nuveikė Vladimiras Toporovas, yra semiotika, konkrečiau – senųjų tradicijų mitų semiotinis tyrimas bei pirmųkštės, ar pirmųkštės, pasaulėžiūros (fragmentų) rekonstrukcija.

Žodis semiotika padarytas iš graikiškojo *sēmeiōn* ‘ženklas, žymė, požymis’, taigi semiotikos mokslas tyrinėja ženklus, įvairias ženklų sistemas (viena iš pačių akivaizdžiausių – kalba), apskritai „ženklinę“ žmogaus veiklą. Bet kokią ženklų, arba ženklinę (semiologinę) sistemą, apskritai bet kokį ženklą sudaro vadinamieji signifikantas ir signifikatas (antai gyvoje kalboje signifikantas yra balsu tariami garsai, rašytinėje – popieriuje ar kur kitur išbrėžtos raidės, o signifikatas – jų prasmė; signifikanto ir signifikato jungtis tad ir pagimdo kalbos ženklą – žodį). Tačiau vienos ženklinės sistemos ženklas savo ruožtu gali būti kitos, „aukštesnio lygio“ ženklinės sistemos signifikantas, t. y. „aukštesnio lygio“ prasmės nešėjas. Viena iš tokių „aukštesnio lygio“, arba antrinių, ženklinių sistemų yra mitas. Rolando Barthes’o žodžiais, „mitas yra ypatinga sistema ir šis ypatingumas tas, kad jis kuriamas tam tikros iki jo esančios ženklų sekos pagrindu: mitas yra antrinė semiologinė sistema. Pirmosios sistemos ženklas [...] tampa tikrai signifikantu antrojoje sistemoje“, kitaip sakant, „mite yra dvi semiologinės sistemos, kurių viena iš dalies įmontuota į kitą; pirma, tai kalbinė sistema, kalba [...]; antra, tai pats mitas; jį galima vadinti metakalba“ [Bartas R. Teksto malonumas. – Vilnius: Mintis, 1991. – P. 87, 88]. Kitaip sakant, tardami kalbos žodžius, mes perteikiame tam tikras įprastas jų reikšmes, tačiau pačios šios „įprastos reikšmės“ mito „antrinėje kalboje“ gali tapti savotiškais „žodžiais“, perteikiančiais visai kitas, galbūt visai neįprastas, „antrines“ reikšmes. Pavyzdžiui, kiekvienam žinoma, ką reiškia „lipti“ ir „medis“, tačiau antrinėje mito kalboje „lipti į medį“ gali reikšti „keliauti į dangų“. Tą pačią antrinę prasmę galima perteikti, arba tą patį „antrinį žodį“ išsakyti, ir veiksmu – tiesiog lipant į medį. Ir tai bus nebe paprastas lipimas į medį, tarkim, nusiskinti vaisiaus, bet ženklinė veikla, savotiška „veiksmo kalba“, kurios raidės yra judesiai, o žodžiai – atitinkami poelgiai. Tokia „veiksmo kalba“ iš esmės yra ritualas. Tačiau atskiru atveju ir vaisiaus skynimas įsilipus į medį gali tapti ženklu, taip paprasčiausią praktinę, ūkinę veiklą neatskiriamai suliedamas su ženkline, ritualine. Tokiu būdu atsiranda galimybė visą žmogaus gyvenimą, visą kasdienybę suprasti kaip savotišką nepaliaujamą ritualą, netylančią „veiksmo kalbą“, kuria žmogus be atvangos kartoja atitinkamus mitus. Pačius tuos mitus, tam tikros visuomenės mitologiją tokiu atveju galima suprasti kaip tos visuomenės gyvenimo modelius, pirmavaizdžius, lemiančius kiekvieno jos nario pasaulėžiūrą ir elgesį. Taigi tyrinėdami ženklines sistemas, visų pirma – mitologiją bei ritualus, galime pažinti visuomenę, žmogų, jo pasaulėžiūrą.

Maždaug tokius klausimus, bendrais bruožais, semiotika kelia ir senųjų tradicijų mitų bei ritualų tyrinėtojams. Skaitytojui kaip tik siūlome Vladimiro Toporovo ilgamečio darbo šioje srityje apžvalgą, ar veikiau jo rezultatų santrauką.

Dainius RAZAUSKAS

Pirmųkštis pasaulėvaizdis

(bendra apžvalga)

Vladimiras TOPOROVAS

Toks temos formulavimas reikalauja šiokių tokių patikslinimų. Visų pirma, turimas galvoje pasaulėvaizdis, būdingas žmogui (*homo sapiens*), nes po daugelio pastarojo meto darbų, skirtų kalbos bei kai kurių kitų esminių antrinės ženklinės sistemos elementų biologiniam pagrindi-

mui, taip pat toms hominidų raidos stadijoms, kurios ėjo prieš *homo sapiens* atsiradimą, ir galiausiai aukštesniųjų primatų, delfinų „pasaulėvaizdžiu“ bei pan., svarbu pabrėžti būtent žmogiškąjį šios temos aspektą. Toliau būti na chronologiškai patikslinti sąvoką „pirmųkštis“.

Pirmųjų pasaulėvaizdžių čia vadinami pirmiausia tie pasaulio modeliai, kurie kaip visuma iškilo po neolito revoliucijos, t. y. jau prasidėjus intensyviems žmogaus santykiams su gamta, lėmusiems gyvūnų prisijaukinimą, žemdirbystės, puodininkystės bei audimo amatų atsiradimą, ir žmogui jau, matyt, suvokus, kad jo kryptinga veikla sukelia tam tikrus pokyčius, kurie, nors ir tebeįsitinka į senąsias ciklines schemas, bet jau mena ir būsimus evoliucijos vaizdinius. Toks santykis, t. y. santykis *veiksmas* → *pokytis (nauja padėtis)* → *veiksmas atsižvelgiant į pasiektą naują padėtį*, kaip tik ir privertė suvokti grįžtamojo ryšio mechanizmą tarp šio santykio dėmenų, ilgainiui paskatino rasti vystymosi idėją ir paklojo pamatus noosferai.

Viršutinę sąvokos „pirmykštis“ ribą žymi epocha prieš pat išskylant didžiosioms Artimųjų rytų, Viduržemio jūros, Indijos bei Kinijos civilizacijoms, kurių atžvilgiu jau galima kalbėti ne tik apie raštą, bet ir apie mokslo, genetiškai susijusio su šiuolaikiniu mokslu, pradmenis, ir apie atitinkamą scientistišką pasaulėžiūrą bei sociokultūrinę atmosferą.

Šios chronologinės ribos tačiau nereiškia, kad negalima pasitelkti ankstesnių (pavyzdžiui, vėlyvojo paleolito) ar vėlesnių (pavyzdžiui, senųjų Artimųjų Rytų ar antikinių) šaltinių. Pastarasis patikslinimas susijęs su sąvoka „pasaulis“. Pasaulis čia suprantamas kaip žmogaus ir jo aplinkos visuma bei tarpusavio sąveika. Šia prasme pasaulis, suprantamas kaip pasyvi mašinos atmintis, – tai informacijos apie aplinką bei patį žmogų apdoravimo rezultatas. Žmogaus apdorojama informacija apie pasaulį savo ruožtu mena *prasmingo* pranešimo dešifravimą, kas įveda mus į komunikacijos akto *žmogus – gamta* situaciją. Vėliau panagrinėsime tą atvejį, kai gamtą atstoja nebe organinių receptorių (jutimų organų) apdoroti pirminiai duomenys, bet jų perkodavimo antrinėmis ženklinėmis sistemomis rezultatas. Kitaip sakant, pasaulėvaizdis – tai ne kas kita kaip įvairiomis semiotinėmis sistemomis realizuojamas pasaulio modelis (kuriame nė viena iš tų sistemų nėra visiškai nepriklausoma, bet visos derinamos su vieninga, universalia ženklinė sistema).

Mūsų žinių apie pirmųjų pasaulėvaizdžių šaltiniai kuo įvairiausi – pradedant paleoantropologijos ir biologijos duomenimis ir baigiant šiuolaikinių pirmųjų kolektyvų (Australijos aborigenai bei pan.) etnografija, pirmųjų vaizdinių šiuolaikinio žmogaus sąmonėje atgyvenomis, kalbos, sapnų, meno ir kt. duomenimis, kuriuose galima aptikti arba rekonstruoti archetipines struktūras, ir t. t.

Pasaulį aprašančios kosmologinės schemas „Kosmosas“ versus „istorija“

Laikotarpį su vyraujančiu pirmųjų pasaulėvaizdžiu galima pavadinti *kosmologiniu* arba *mitopoetiniu*, nes pagrindinį to laikotarpio tekstų (semiotinė prasme) turinį sudaro kosminio tvarkos prado kova su destruktivišku chaoso pradū, palaipsniui pasaulio sukūrimo etapų aprašy-

mas, o pagrindinis pasaulio suvokimo ir prieštaravimų sprendimo būdas yra mitas, mitologija, suprantant ją ne tik kaip mitų visumą, bet ir – svarbiausia – kaip ypatingą mąstymo tipą, tiek chronologiškai, tiek iš esmės priešingą istoriškam bei moksliniam mąstymo tipams (žr. Lévi-Strausso, Eliade's, Frankforto tyrinėjimus).¹

Kosmologinė schema didžiausiu mastu apibrėžia pirmųjų pasaulėvaizdį. Apie ją geriausiai galima spręsti pagal išsamius sintetiškus variantus, paprastai priklausančius jau vėlesnės stadijos laikotarpiams (plg. Senovės Egipto mito apie sukūrimą Heliopolio versiją, Rigvedą X.129, mažų Popol-Vuha, Senąją Edą („Žynės pranašystės“), Sibiro, senovės kinų, polinezietiškus variantus ir t. t.).

Tokie tekstai dažnai būna sudaryti iš dviejų dalių. Pirmoji skiriama tam, kas buvo „prieš pradžių“ (t. y. prieš sutvėrimo aktą). Čia aprašomas chaosas, paprastai apibūdinamas eile bendrų negatyvių teiginių, kaip antai: „Tada nebuvo nei būties, nei nebūties; nei dangaus, nei žemės; nei dienos, nei nakties; nei gyvenimo, nei mirties...“ arba „Žemė buvo beveidė ir tuščia, ir tik tamsa virš bedugnės...“ Antrąją schemas dalį, priešingai, sudaro eilė pozityvių teiginių apie palaipsniui pasaulio elementų sutvėrimą, pradedant bendrai kosmosu ir pereinant prie atskirųjų bei žmogaus. Plg. įprastas sekas: Chaoso ir Kosmoso, dangaus ir žemės, vandens ir žemės atskyrimas; Saulės ir Mėnulio, dangaus šviesulių, vėjo atsiradimas; pagrindinių kraštovaizdžio elementų, akmenų, augalų (skyrum monokultūrų arba augalų, iš kurių gaminami haliucinogenai ar paprasčiausi svaigalai), gyvūnų kilmė; žmogaus („pirmažmogio“, pirmojo kultūrinio herojaus, tradicijos pradininko ir t. t.), socialinės hierarchijos, kurios struktūrą lemia įvairios funkcijos, socialinių institucijų, kultūrinės tradicijos pradžia ir pan.

Tokio pobūdžio tekstų struktūros ypatybės tokios: 1) tekstas sudaromas kaip atsakymas (arba atsakymų serija) į tam tikrą klausimą; 2) tekstas skaidomas pagal aprašomus įvykius (sudarantčius sutvėrimo aktą), kurie atspindi atitinkamų laiko tarpų seka, pabrėžiant pradžių; 3) aprašomas palaipsniui erdvės organizavimas (kryptimi iš išorės vidun); 4) įvedamos sukūrimo operacijos pereiti nuo vieno sutvėrimo etapo prie kito; 5) palaipsniui leidžiamasi nuo kosmologijos, nuo dieviškųjų sričių prie „istorijos“, prie žmogaus (dažnas variantas – nuo „aukso amžiaus“ prie „geležies amžiaus“, visų nuodėmingiausio); 6) to pasekmė – paskutinis kosmologinės sekos narys sutampa su pirmuoju istorinės (ar bent jau kvaziistorinės) sekos nariu; 7) duoto kolektyvo nariams nurodomos socialinio elgesio ir, skyrium (neretai), vedybinių ryšių taisyklės, o kartu, vadinasi, ir giminystės schemas.

Pastaroji ypatybė reikalauja ypatingo paaiškinimo. Bet kuriam, net pačiam archajiškiausiajam iš žmonių kolektyvų aktualios giminystės schemas atsispindi padavimuose, kalboje, socialinio elgesio (tiek laiko, tiek ir erdvės atžvilgiu) taisyklėse ir t. t. Į šias schemas, kaip ir į vedybinių ryšių taisykles, reikia žiūrėti kaip į kolektyvo pratęsimo

bei lytinių santykių reguliavimo problemos perinterpretavimą socialiniais terminais. Tuo pagrindu išskylančios socialinės struktūros apibrėžia plačiausią kolektyvui aktualių faktų ratą: gyvenvietės organizacija, amžiaus grupių sudėtis, šventės, ekonominės, religinės teisinės, politinės funkcijos, kalbos ypatybės ir t. t. Šios struktūros nustato ne tik genealoginių ryšių pobūdį, bet kartu yra duoto kolektyvo nariams elgesio šablonas, pavyzdys. Tokio pobūdžio socialinių struktūrų vidiniai ryšiai nustato lyg ir kokius komunikacijos kanalus visuomenėje bei užtikrina jos stabilumą. Šia prasme vedybinių santykių taisyklės iš tikrųjų atspindi reikšmingiausią mainų (*échange*) kultūrinėmis vertybėmis dalį, o be šito universalaus mainų proceso negali gyvuoti joks kolektyvas.

Svarbu pabrėžti, jog socialiniai faktai pirmykštei sąmonei reiškia kartu ir pačius daiktus, ir jų vaizdinius. Tuo tarpu komunikacija vyksta įdėm ženklinių sistemų pagalba. Taigi pirminėmis bei pamatinėmis kosmologinio laikotarpio tekstuose reikia laikyti trijų tipų schemas: 1) būtent kosmologines schemas; 2) giminystės sistemą bei vedybinius ryšius nustatančias schemas ir 3) mitistorinės tradicijos schemas. Pastarąsias paprastai sudaro ne tik mitai, bet ir tai, ką sąlygiškai galima pavadinti „istoriniais“ padavimais.

Būdinga, jog skirtumą tarp šių dviejų tradicijos komponentų, šiuolaikiniam tyrinėtojiui paprastai ne visiškai aiškų, pirmykštė sąmonė suvokia šiaip jau gana griežtai. Galima manyti, jog „istoriniai“ padavimai, pagal pirmykščio požiūrio logiką, mena, pirma, tas *žmogiškąsias* būtybes, kurios prilygsta patiems tradicijos nešėjams, ir, antra, tuos įvykius, kuriuos aprėpia *aktuali* kolektyvo atmintis (atskiro pasakotojo atmintis, tėvų kartos atmintis, genealoginės schemos ir pan.). Įdomu, jog kaimyninių genčių atitinkami „istoriniai“ padavimai duotos tradicijos viduje kvalifikuojami kaip priklausantys *mitiniam*, o ne „istoriniam“, laikui. Pagaliau pažymėtina tai, kad tokio pobūdžio „istoriniams“ padavimams visa praeitis už aktualios atminties ribų nediferencijuotai atsiduria vienoje plokštumoje, neskiriant daugiau ar mažiau nutolusių nuo pasakotojo laiko įvykių. „Istorinių“ padavimų aktualumą patvirtina etiologinis žanras, kuriuo paaiškinama svarbiausių objektų, esančių kolektyvo teritorijoje, ir pagrindinių jo socialinių steiginių kilmė.

Kadangi mitopoetinis mąstymas objektus apibrėžia operacijomis (kaip tai padaryta?, kaip atsirado?, kodėl?), aktualūs pasaulėvaizdis neišvengiamai tampa susijęs su kosmologinėmis schemomis bei „istoriniais“ padavimais, laikomais *precedentu*, kurio griebiamasi kaip kartotino pavyzdžio jau vien dėl to, kad jis mena „pirmąpradžius“ laikus. Vadinasi, „istoriniai“ padavimai (kaip ir genealoginės, gimininių bei vedybinių ryšių schemas), skirti vienam ir tam pačiam tikslui, sudaro savotišką sociumo laiko diapazoną, išreikštą *kartų* terminais – nuo *protėvių* praeityje iki *ainių* ateityje. Taigi mitas, kaip ir mitologizuotas „istorinis“ padavimas, jungia savyje du aspektus – *diachroninį*

(pasakojimas apie praeitį) ir *synchroninį* (būdas paaiškinti dabartį, o kartais ir ateitį).

Šis nepertraukiamas diachronijos ir synchronijos ryšys – neatskiriama pirmykščio pasaulėvaizdžio ypatybė. Ji, matyt, paaiškina ir pirmykštį tokių tekstų „skaitymo“ (suvoikimo) principą – sintagminis teksto atskleidimas yra mito „perskaitymo“ sąlyga, o paradigmatis pasikartojančių motyvų rinkinys – teksto *supratimo* sąlyga, juoba kad pats šitas supratimas yra ne kas kita kaip precedento taikymo konkrečiam įvykiui taisyklių žinojimas, kitaip sakant, sugebėjimas nustatyti, ką būtent konkretus įvykis atspindi.

Vadinasi, pirmykštei sąmonei viskas, kas yra dabar, tėra pirmąpradžio precedento skleidimasis, pradinės situacijos eksplikacija naujomis tolydžio tirštėjančios kosmologinės būties sąlygomis. Šia prasme visi kosmologinio mito įvykiai tik pakartoja tai, kas bendrais bruožais buvo apreikšta sutvėrimo veiksmu („alo-įvykiai“), o visi mito herojai tėra įvairios pasaulį sutvėrusio demiurgo variacijos („alo-herojai“). Taip kosmologinio mito pagrindu sukuriama įdėm tankus, akivaizdus ir visa apimantis tapatybių tinklas su perėjimų (transformacijų) nuo vieno įvykio prie kito, nuo vieno herojaus prie kito taisyklėmis. Pirmykštė sąmonė tad yra aukščiausiu laipsniu orientuota į tapatybės klausimo sprendimą, su kuriuo susijusios mažiausiai dvi reikšmingos operacijos – pirma, sugebėjimas įvykyje ir herojuje išvelgti pluoštą skiriamųjų, tačiau neesminių, požymių ir, antra, sugebėjimas atlikti perskaičiavimą nuo vieno objekto prie kito.

Makrokosmo ir mikrokosmo tapatybė Erdvė ir laikas. Šventybė. Ritualas

Kosmologinio laikotarpio mitopoetinis mąstymas remiasi makrokosmo ir mikrokosmo, gamtos ir žmogaus tapatybe (arba, mažų mažiausiai, ypatingu sąryšiu, priklausomybe). Žmogus, kaip toks, yra vienas iš kraštutinių hipostatinių kosmologinės schemos elementų. Jo kūnas galų gale yra sudarytas iš tos pačios kosminės materijos, kuri, sutvirtėjusi, tapo stichijų bei gamtos objektų (pavyzdžiui, landšafto elementų) pamatu. Yra išsisa gausi klasė kuo įvairiausioms tradicijoms priklausančių mitopoetinių tekstų, kurių pagrindas – kosmoso (gamtos) ir žmogaus tapatybės: kūnas – žemė, kraujas – vanduo, plaukai – augalai, kaulai – akmuo, regėjimas (akys) – saulė, klausa (ausys) – pasaulio šalys, kvėpavimas (dvasia) – vėjas, galva – dangus, įvairios kūno dalys – skirtingos socialinės grupės ir t. t. Tokios tapatybės nustato ir tuos gausius pavyzdžius, kuriais modeliuojama ne tik kosminė erdvė bei žemė kaip visuma, bet ir mažesnio masto sritys – būstas, rykai, apranga, kurių įvairios dalys tiek kalbiniu, tiek antkalbiniu lygiu siejamos su žmogaus kūno dalių pavadinimais (plg. *kalno pa-pėdė, stalo koja, taurelės kojėlė* ir pan.; taip pat plg. gausius negyvų objektų antropomorfizavimo atvejus kalboje, vaizdijimo sistemose, tiek kalbinėse, tiek vaizduojamosiose, ir t. t.).

Žmonių visuomenė pirmykščiame pasaulėvaizdyje irgi išskyla kaip sudėtingas kosmologinės teleologijos elementų turintis darinys. Taigi pirmykštei sąmonei viskas yra kosmiška, nes viskas įeina į kosmoso sudėtį, kuris mitopoetiniame universume yra aukščiausia vertybė. Žinoma, ir pirmykščio žmogaus gyvenime galima išskirti kasdienybės, „žemos“ buities aspektą. Tačiau gyvenimas šiuo savo aspektu neįeina į aukščiausių vertybių sistemą, jis nerelevantiškas aukščiausiems interesams ir nuodėm profaniškas. *Tikra, realu* tėra tai, kas sakralu (pasižymi sakralumu), o sakralu tik tai, kas yra kosmoso dalis, iš jo kilę, jam priklauso (žr. M. Eliade'ę). Tačiau podraug viskas gali būti pakylėta į pirmąpradį sakralumą. Šis „visa-sakralumas“ ir, taip sakant, „be-buitiškumas“ sudaro vieną iš pačių būdingiausių mitopoetinio pasaulio modelio bruožų.

Tik sakraliame pasaulyje yra žinomos jo organizavimo taisyklės, atitinkančios erdvės ir laiko struktūrą, priežasčių ir pasekmių santykį. Anapus šito pasaulio – chaosas, atsitiktinumo viešpatija, negyvenimas. Mitopoetinės pažiūros pripažįsta erdvės ir laiko nehomogeniškumą. Aukščiausios vertės (maksimaliai sakralus) yra tas erdvės ir laiko taškas, kur ir kada įvyko sutvėrimo aktas, t. y. *pasaulio vidurys*, vieta, kur eina pasaulio ašis (*axis mundi*), kur stovi įvairūs kosminės struktūros – „Pasaulio medžio“ (gyvybės medžio, dangiškojo medžio, ribos medžio, šamaniškojo medžio ir t. t.) – žemiškieji variantai arba pasaulio kalnas, bokštas, stulpas, sostas, akmuo, aukuras, židinytis ir pan. – visa, kas pačiu trumpiausiu keliu suriša žemę ir žmogų su Dangumi ir Kūrėju. Atitinkamai – *pradžia* laike, sutvėrimo laikas, pasižymintis aukščiausiu kūrybinės teurginės energijos pakilimu. Šiuos sakralius (erdvės ir laiko) taškus supa seka tolydžio didesnių, viena kitą apimančių erdvių, kurios, tolstant nuo centro, yra vis mažiau ir mažiau sakralios: auka ant aukuro – šventykla – gyvenvietė – sava šalis ir t. t. Tokiu būdu viso pasaulio centras sutampa su eilės vienas kitą talpinančių sakralių objektų centru, kurie šia prasme yra izomorfiški bei izofunkcionalūs.

Iš to, kas pasakyta, plaukia keletas išvadų, apibūdinančių erdvės ir laiko mitopoetinę sampratą. Iš jų itin svarbios dvi. P i r m o j i yra ta, kad erdvė (kaip ir laikas) nėra homogeniška ir aksiologiškai neutrali. Ji įdėm „kokybiška“, o jos „kokybę“ lemia joje patalpinti objektai, kas savo ruožtu vienaip ar kitaip atitinka duoto erdvės ruožo padėtį centro atžvilgiu. Tačiau ir pats erdvės diferenciumas nėra nekintamas: tam tikromis aplinkybėmis, susijusiomis su atitinkamu žymėtu laiko momentu, nurodytas erdvės paveikslas dinamizuojamas ir, negana to, pakeičia savo „kokybines“ charakteristikas – kova su chaoso pradū vyksta jau nebe erdvės periferijoje, o pačiame sakraliajame centre, kuris tokiomis sąlygomis tampa ir priešišku žmogui chaoso jėgų centru. Taigi archajiškai sąmonei erdvė yra kažkas visiškai priešinga izotropiškajai, homogeniškajai absoliučiai Niutono erdvei, pasižyminčiai nekintamumu ir, taip sakant, tuštumu, t. y. bestruktūriškumu (iš čia – matas kaip vienintelis aptinka-

mas tokios erdvės parametras). Mitopoetinis erdvės ir laiko vaizdinys veikia jau primena gamtotyrininko erdvė-laikį (plg. Vernadskio idėjas²).

A n t r o j i išvada yra ta, kad mitopoetinis mąstymas iš esmės susieja erdvę ir laiką tarpusavyje kur kas glaudžiau bei organiškiau nei buvo manyta iki Minkowskio ir Einsteino atradimų (tolydus erdvėlaikis). Kritinėje situacijoje – Naujųjų metų sandūroje – ir erdvė, ir laikas praranda savo ankstesnę struktūrą, „suyra“, lieka tik neatskiriamai suldytas vienas erdvėlaikio taškas, kuriame viskas ir sprendžiama ir kuris tampa būsimos erdvės ir būsimąjo laiko, sukuriama vis iš naujo kiekviename sutvėrimo cikle, užuomazga. Įdomu, jog daugelio archajiškųjų tradicijų kalbiniai duomenys teikia nemažai tokios pirminės vienybės liudijimų – tiek minėtų erdvės ir laiko taškų (*čia* ir *dabar*) pavadinimais, tiek erdvės ir laiko visoje jų apimtyje pavadinimais (pasaulio *ratas* ir laiko *ratas* kaip Visatos ir Metų įvaizdžiai).

Tai, kas tapo prikelta būčiai sutvėrimo aktu, gali ir turi būti pakartojama rituale, kuris apima savimi ir diachroniškai, ir sinchroniškai kosmologinės būties aspektus, primena apie sutvėrimo akto struktūrą bei jo pakopų seką ir tuo pačiu verifikuoja galimybę žmogui įžengti į tąją kosmologinę visatą, kuri buvo sutvėrta „pradžioje“. Toks sutvėrimo akto atkartojimas rituale (nelyginant pasikartojimai pasaulyje) aktualizuoja pačią būties struktūrą, suteikdamas jai visai ir atskirioms jos dalims nepaprastai pabrėžtą simboliškumą bei semiotiškumą, ir taip užtikrina kolektyvo saugumą bei klestėjimą. Iš čia ir aukos vaidmuo, pirmykštės sąmonės požiūriu surišantis *čia* ir *dabar* su *ten* ir *tada*.

Iš to, kas pasakyta, aišku, jog kosmologinė drama yra tos epochos žmogui elgesio pavyzdys ir gairė. Norint pakartoti sutvėrimo veiksmą rituale, būtina sugebėti rasti pasaulio centrą ir tą momentą, kai profaniškoji bedvasio ir nelaimingo laiko tąsa nutrūksta, laikas sustoja, ir vėl išskyla tai, kas buvo „pradžioje“ (taip tampa suprantami visokie ritualiniai matavimai bei skaičiavimai archajinio tipo visuomenėse, kurie šiuolaikiniam stebėtojų atrodo visiškai atitrūkę nuo bet kokių praktinių tikslų). Laike „pradžios“ situacija pasikartoja *šventės* metu, patalpinamos vienas kitą apimančių ciklų centre (ritualo laikas – ritualo diena – savaitiniai, mėnesiniai, metiniai ir dar didesni ciklai iki pat kosminių epochų, kaip kad senovės indų jugos ar senovės graikų eonai). Šventė savo struktūra atspindi ribinę situaciją, kai iš Chaoso randasi Kosmosas. Ji prasideda veiksmis, priešingais tam, kas duotame kolektyve laikoma norma, esamo statuso paneigimu, o baigiasi organizuoto viešo atkūrimu vėl išskaidant Chaoso ir Kosmoso elementus pagal bendrą semantinių priešpriešų sistemą (žr. toliau).

Atitinkamą sandarą igauna ir ritualas – sutvėrimo atspindys. Pradinė padėtis – pasaulis suyra į Chaosą, užduotis – integruoti Kosmosą iš jo sudėtinųjų dalių, žinant taisykles, kaip šias dalis tapatinti su aukos, atskiru atveju – žmogiškosios, dalimis. Toliau – virš aukos ant aukuro, atitinkančio pasaulio centrą, žynys balsiai taria tas tapatybes

nusakantį tekstą. Ir galiausiai – bendras aukos valgymas, įkūnijantis Kosmoso sintezę.

Ne atsitiktinai gyvenimo prasmę ir tikslą kosmologinio laikotarpio žmogui atstojo būtent ritualas – pagrindinė visuomeninė bei ūkinė žmonių kolektyvo veikla. Būtent šia prasme reikia nepamiršti ir vadinamojo pirmykščio žmogaus pragmatizmo (žr. B. Malinowskio³ ir kitų funkcionalistų darbus), orientuoto kur kas labiau į ženklinio lygmens vertybes nei į materialines – jau vien dėl to, kad pastarąsias nustato pirmosios, bet ne atvirkščiai.

Ritualo pragmatiškumą paaiškina visų pirma tai, kad jis yra pagrindinė operacija, kuria išsaugomas, valdomas „savasis“ kosmosas, kuria patikrinamas jo ryšių su kosmologiniais principais veiksmingumas (atitikimo laipsnis). Iš čia ir pirmučiausias ritualo vaidmuo mitopoetiniame pasaulio modelyje, ir jo vartotojų nuostata į operacionalizmą. Tik rituale pasiekiamas aukščiausias sakralumo laipsnis, o kartu ir intensyviausias būties išgyvenimas, ypatingos pilnatvės, savo pagrįstumo visatoje jausmas. Ašinė ritualo padėtis archajinių kolektyvų gyvenime (pagal turimus duomenis, „šventės“ galėjo užimti net pusę viso laiko) verčia pripažinti, jog mitopoetinėje epochoje religijos pagrindas, pats jos nervas yra būtent ritualas, slėpinys, šventasis veiksmas. Mitologija kaip tokia šiomis aplinkybėmis teuzima periferinę vietą: ji aptarnauja precedento bei motyvacijos sritį, kartais lygiagrečiai ritualui išrikiuodama savąsias gretas, bet šios gretos savo pavidalu visuomet teprima nuorodą, komentarą, savotišką išnašą. O dargi atsižvelgiant į tai, kad pagrindinis archajinis ritualas ne tik reikalauja jame dalyvauti visus kolektyvo narius (juoba ne tik ir ne tiek kaip žiūrovus, bet ir – viso ritualo mastu – kaip dalyvius, ir šia prasme ritualas, pavyzdžiui, australietiškas, pagrįstai gretinamas su *happeningu*, kuris estetiškai irgi įveikia susvetimėjimą), bet kartu mena ir savotišką visų išraiškos formų, visų ženklinių sistemų paradą (kalba, gestų kalba, mimika, pantomima, šokis, daina, muzika, spalvos, kvapai ir pan., tipologiškai plg. vėlesnių laikų šventas apeigas – Florenskis⁴), jokių kitu metu nesudarančių tokio visa apimančio vienio, – peršasi išvada, jog būtent ritualas yra savotiškas sinkretiškas visų dailiųjų menų lopšys. Tokiomis ritualo sąlygomis, kai suvokiantysis ir suvokiamasis, žiūrovas ir aktorius, forma ir turinys ne kartą keičiasi vietomis, kai pagrindinės pasaulio modelio vertybės kuo įvairiausiai būdais išbandomos, atskiru atveju jas net ir ritualiai nuvainikuojant, „chaotizuojant“, privedant iki absurdo, iki savo priešingybės, – nepaprastai išauga bei sutankėja dvasiniai proveržiai bei įžvalgos, mitopoetinės pasaulėjautos bei kūrybos aktyvumas, jo teurgiškoji energija. Galima manyti, jog gyva mitopoetinė mintis rutuliojasi įdėm tokiomis aplinkybėmis – plyšiuose tarp nekintamų bendros ritualo schemos dalių. Vadinasi, ir menas, kaip aukščiau minėtų transformacijų bei improvizacijų dalyvis, negali nedalyvauti ir kuriant naujas mitopoetines prasmes bei sprendžiant teurginius uždavinius. Taip jį suprantant, archajiškasis „pra-

menas” yra ne tik *mitopoetinės* sąmonės forma, bet ir jos *turinys*, pati jos *esmė*. Kūrybinę, mitogeninę tiek paties ritualo, tiek ir susijusio su juo archajinės epochos meno funkciją šiek tiek nušviesti gali, kad ir kokie keblūs būtų tokie palyginimai, analogija su dzenbudizmo menu, kurio estetika orientuota į tolygų menininko ir žiūrovo kūrybinį aktyvumą, į kūrėjo, kūrinio ir kūrybos santykių neapibrėžtumą (laisvą žaismę), į ribos tarp išraiškos ir neišreikštumo neaiškumą.

Karalius – vyriausiasis žynys. Poetas.
„Pagrindinis” mitas

Kaip kad ritualas ir šventė iš esmės atspindi sutvėrimo aktą, taip ir pagrindinė ritualo figūra – *karalius* vyriausiojo žynio vaidmeny yra diachroninis demiurgo variantas. Pirmykštei sąmonei karalius neabejotinai buvo kosmologinio veiksmo, o ne istorinio proceso, dalyvis. Karaliaus vaidmenį visuomenėje lėmė jo kosmologinės funkcijos, panašios į kitų sakralių „pasaulio centro” atstovų (tiek hipostatiškų, tiek ir ne-hipostatiškų) funkcijas. Iš čia – tikėjimas karaliaus dieviškumu, tuo, kad jis yra tvarkos, įstatymo, teisingumo idėjos nešėjas, nelyginant saulė, su kuria siejami tie patys vaizdiniai gamtos reiškinių srityje. Lygtis *karalius – saulė (dangus)*, kaip ir *karalienė – žemė*, pabrėžia kosmologinį karaliaus vaidmenį (plg. ritualines karaliaus jungtuves su žeme ryšium su Saulės ir Žemės jungtuvėmis), kaip ir pati galimybė socialinį ir gamtinį aspektus suvesti į vieną – kosmologinį (žr. Hocartą, Frankfortą bei kt.).⁵

Gamtą ir žmogų, makrokosmą ir mikrokosmą mitopoetinėje tradicijoje aptarnauja vienas ir tas pats sąvokų žodynas. Viena iš svarbiausių tarp jų mena atitikimą tam tikram teisingu pripažįstamam matui, dėsniui (plg. tokias sąvokas kaip senovės egiptiečių *maat*, senovės indų *ṛta-*, senovės graikų *Lógos* ir *Dikē*). Šios sąvokos leidžia daryti išvadą apie vieną bendrą organizavimo principą, galiojantį tose srityse, kurios vėliau buvo laikomos ne tik skirtingomis, bet ir priešingomis. Kaip karalius vaizduoja demiurgą, taip kiekvienas žmogus sakraliai pažymėtu laiku (gimimas, vestuvės, mirtis) vaizduoja karalių, o atitinkamos apeigos (ypač vestuvinės) modeliuoja pirmuosius precedentus (plg., pavyzdžiui, vestuvinę nomenklatūrą bei pan.). Šiuo atžvilgiu karaliaus figūra – tai kaip tik toji tarpinė grandis, kuri, susiedama žmogų su tvėrimo aktu, jį kosmologizuoja.

Kita nepaprastai svarbi kosmologinio laikotarpio figūra yra *poetas* su savo sugebėjimu vaizduote įsiskverbti į praeitį, į „sutvėrimo laiką”, kas įgalina nutiesti dar vieną ryšio kanalą tarp šiandienos ir dienos, kai buvo sutvertas pasaulis. Su poetu yra siejama atmintis, sugebėjimas regėti, kas neregima, kas kitiems kolektyvo nariams neprieinama – tiek praeityje, tiek dabartyje, tiek ir ateityje. Kaip sudievinatos *atminties* nešėjas, poetas neša viso kolektyvo tradiciją. Atmintis, priešinga užmarščiai, įkūnytai mirusio vandens įvaizdyje ir susijusiai su mirusiųjų pasauliu, fik-

suojama poetiniuose tekstuose apie sutvėrimo laiko įvykius, juoba kad šių įvykių seka (turint galvoje bendrą ciklinę laiko schemą) tiesiogiai atsispindi paties pasakojimo laiko struktūroje. Be to, ir pats pasakojimas, kadangi jis atgaminamas ir perduodamas laike, sudedamas atsižvelgiant į žmogaus atminties galimybes, kuo ir paaiškinamas formulių visais teksto lygiais vartojimas, turinio struktūros dubliavimas garsų sąskambių struktūra ir pan., laiduojantys maksimalią teksto organizavimo ekonomiją bei kartu nepaprastą atsparumą riktams. Siekdamas išspręsti šiuos uždavinius poetas tiesiog negali neanalizuoti kalbos ir nesieti jos elementų su kosminio masto elementais.

Tuo pačiu poetas – žodžio kūrėjas, o *žodis* yra trumpiausias kelias nuo *minties* prie *veiksmo*. Pati ši trejybė *mintis – žodis – veiksmas*, išskylanti jau archajiškuose mitopoetinės epochos vaizdiniuose, savaime liudija išvardintų dėmenų tarpusavio ryšį ar netgi tapatybę (plg. itin dažną sąvokų „mintis“ bei „žodis“ ir „žodis“ bei „veiksmas“ kodavimą vienu ir tuo pačiu garsų rinkiniu).

Poetas – ne tik mitų sergėtojas bei kūrėjas. Jis ir mitų interpretatorius tiek grynai turinio, tiek ir praktinėje plotmėje. Pasirodo, kad visi duotos tradicijos mitai iš esmės yra vienas vienintelis pagrindinis mitas, pasireiškiantis įvairiomis savo transformacijomis; kad visos šios transformacijos išsaugo tik bendrą „armatūrą“, invariantą, keisdamos kodą arba patį pranešimą; ir kad mitas, šitaip supras tas, įgauna universalią aiškinamąją galią, taip kartu atsiskirdamas savo pragmatiškąją puse. Poeto interpretuotas ir kolektyvo priimtas mitas tampa pagrindinių būties prieštaravimų sprendimo priemone, kuri veikia kaip *mediatorius*, t. y. progresyvus tarpininkas, kurio dėka pagrindinė esamos situacijos priešprieša pakeičiama kita – su mažiau griežtu konfliktu tarp jos narių. Pagaliau būtent poeto rankose yra mitinė „brikoliažo“ logika (iš pranc. *bricoler* ‘žaisti atšokimu’, t. y. naudotis aplinkiniais keliais tikslui pasiekti), kuri pirmą kartą vaizdinių sistemoje išskyla kaip pagrindinė strategija žmogaus santykiuose su gamta. Šios strategijos tikslas – įsisavinti bent dalį išorinio pasaulio jį organizuojant, sutvarkant ir paskirstant tarp *gamtos* ir *kultūros* sferų su persvara pastarosios pusėn, t. y. nuo *tolydaus* prie *diskretaus*. Viena iš pagrindinių tam priemonių – sukurti tokias sąlygas, kuriomis „gamtinis“ objektas, išlikdamas pats savimi, kartu taptų ženklinės sistemos elementu.

Archajinių poetinių tekstų ir jų pagrindą sudarančių poetinių sistemų tyrinėjimai (plg. tik santykinai neseniai tapusius žinomais F. de Saussure'o darbus⁶) rodo, jog žodžių garsinės sudėties analizė buvo mokslo apie ištariamąją žodžių formą pagrindas. Ši analizė apima įvairiausias sąmoningas žodžio deformacijas – jo suskaidymą, ištempimą, atskirų garsų išmetimą, jų perstatymus bei pan. Tuo pat metu (o kartu ir kitame lygmeny) poetas užsiėmė žodžių „jungimu“, jų organizavimu į sekas. Abu šiedu užsiėmimai buvo skirti ne tik poetiniam tekstui sukurti, bet ir jį išsaugoti (juoba kad išsaugotas tekstas buvo patikrinamas ne tik visiems sąmoningai suvokiamo turinio lyg-

meniu, bet ir vien poetams teprieinamu „garsiniu“ lygmeniu). Archajinėse tradicijose poetinis tekstas, žodis, kaip ir Pasaulis kosmologiniuose mituose, yra „sudedamas“, „nutašomas“, „nukalamas“, „nupinamas“, „nuauzdžiamas“, „nulipdomas“ bei pan. (elementarūs gamybos terminai).

Taip iš nepoetinio sukuriamas atitinkamas poetinis, iš pagrindų organizuotas tekstas. Norint atgaivinti poetinę jėgą, ją padidinti, išgelbėti tekstą nuo šabloniškumo, jį reikia „perkalti“, „perpinti“, „perstatyti“ ir netgi „sulaužyti“, „sdraskyti“, „sukapoti“. Pasirodo, jog „poezija“ randasi ir veikia erdvėje, apibrėžiamoje tokiomis kraštutinėmis būsenomis (operacijomis) kaip kūrimas ir ardyimas. Tik tokioje erdvėje substancialūs elementai įgauna galią *išreikšti kažką kita nei jie patys*.

Kas aukščiau pasakyta apie mitopoetinės epochos poeto socialinį statusą ir funkcijas, apie pagrindines poeto atliekamas operacijas, kuriant poetinį tekstą, ir pagalbines technines priemones bei pan., leidžia išsakyti požiūrį, pagal kurį poetas archajinėje visuomenėje, pirma, buvo ne tik demiurgo hipostazė ar jo transformacija (kaip „ant-rinio“ Pasaulio – žodinio – kūrėjas), bet kartu ir jo *auka*, todėl, antra, jį galima ir reikia aiškinti vadinamojo pagrindinio mito rėmuose. Esmingiausiu šiuo atžvilgiu reikia laikyti motyvą, kuriame Griausmavaldis, bausdamas savo vaikus (trejus, setynerius ar devynerius) už kažkokį nusikaltimą, padarytą jų pačių arba, dažniau, jų motinos (Griausmavaldžio žmonos), juos *sukapoja, suskaido, išnarsto* ir nutremia į požemių karalystę (mirusiųjų pasaulį). Tarp Griausmavaldžio sūnų pasižymi *jaunėlis*. Praradęs pirminę savo pilnatį bei „dangiškumą“, jis atsiduria mirties karalystėje, tačiau, aptikęs čia gyvąjį vandenį, nemirtingumo gėrimą, „poezijos midų“ (apie kurį kalbama, pavyzdžiui, „Rigvedoje“ arba „Edoje“), jis grįžta žemės paviršium per gausą, nešdamas laimę, klestėjimą, turta. Jis tampa naujos kultūrinės tradicijos pradininku, jos įsteigėju bei garantu (kitame variante jaunėlis virsta augalu, iš kurio gaminamas svaiginamasis gėrimas – vynas, alus, soma bei pan.; plg. šį motyvą ryšium su Dionisu).

Šios naujosios tradicijos esmė – reorganizuoti ankstesnę sustabarėjusį pasaulį į dinamišką, kuriame sėkmę lemia tik rizika, žygdarbis, ieškojimai. Pagal idėją, poetas ir yra šito naujo būties būdo kūrėjas. Jis – ir „pagrindinio“ mito autorius, ir jo herojus *auka* bei herojus nugalėtojas, teksto subjektas ir objektas, aukotojas (žynys) ir aukojamasis (*auka*), kaltė ir jos atpirkimas, žodžiu, – Kūrėjas ir kūrinyš. Šis principinis ambivalentiškumas, menantis esant galimas dvi priešingas pozicijas (aktorius ir žiūrovo), iš kurių poetas aprašo pasaulį, platesnėje sferoje siejasi su N. Bohro papildomumo principu; plg. tokias standartines, archajinei sąmonei neprieštaringas formules kaip „tu – tai ir tu – ne tai“ arba „tu – šitai ir tai, ir kažkas kita (trečia)“ bei pan., kuriose predikatai, regis, neigia vienas kitą. Tačiau poetas – dar ir vardų nustatytas (onomatetas): iki jo nebylų Pasaulį jis sukūrė žodžiu,

sudėjo jį iš dėmenų, iš elementų, kuriuos atitinkamai sutapatino ir išreiškė garsais (reikia atminti archajinės sąmonės nuostatą vardo motyvuotumui, ypatingam nekonvencionalumui: poetas daiktui ar žmogui duoda vardą tik tada, kai „randa“, aptinka, atskleidžia jo vidinę esmę, griežtai susijusią su vardu). Kaip ir Dievo jauniausias sūnus, poetas yra susijęs ir su Dangumi, ir su Žeme, ir su Požemių karalyste, su ateitimi ir praeitimi, su gyvenimu ir su mirtimi. Jis keliauja tarp šių kraštutinumų ir taip jiems tarpininkauja. Poetas, kaip kad Orfėjas, nusileidžia į Pragarą, tačiau sugrįžta, įveikęs mirtį. Ryšiai su šiuo priešybių pasauliu bei sugebėjimas jas „panaikinti“ daro poetą archajiniame kolektyve nepamainoma figūra – juoba kad tokiuose kolektyvuose buvo naudojamas universaliu dvejetainiu kodu, organizuotu kaip bendriausių bei svarbiausių semantinių priešpriešų sistema.

Binarinių opozicijų sistema

Konkrečiai turima galvoje pirmąsios sąmonės gelmėse susiformavusi binarinių (dvejetainių) skiriamųjų požymių sistema kaip pati universaliausia pasaulio semantikos aprašymo priemonė. Dera pabrėžti, jog šitoks klasifikacijos būdas – tai anaiptol ne šių laikų tyrinėtojo operacinė gudrybė. Jis yra visiškai objektyvus ir labai aiškiai suvokiamas pačioje pirmąsios vaizdinių sistemoje, iš dalies dėl to, kad apibrėžia visą (o pirmiausia – ritualinę) archajinio kolektyvo narių veiklą. Paprastai tokie simbolinės klasifikacijos diferencialinių požymių rinkiniai apima apie 10–20 porų priešpriešų, iš kurių vienai suteikiama teigiama reikšmė, o kitai – neigiama. Idealiu atveju visa sistema susiveda į vieną priešybių (opozicijų) porą: + ↔ –, kuri priklausomai nuo pasirinktos kodų sistemos, arba taikymo srities, išsiskleidžia į ištisą puokštę izomorfiškų priešybių. Dalis tokių priešpriešų yra susijusi su erdvės struktūros charakteristikomis: *viršus* – *apačia*, *dangus* – *žemė*, *žemė* – *požemių karalystė*, *dešinė* – *kairė*, *rytai* – *vakarai*, *šiaurė* – *pietūs*. Kita dalis – su laiko koordinatėmis: *diena* – *naktis*, *pavasaris* (*vasara*) – *žiema* (*ruduo*). Trečia – su spalvomis: *balta* – *juoda* arba *raudona* – *juoda*. Ketvirta yra ties gamtos ir visuomenės, natūros ir kultūros sandūra: *šlapias* – *sausas*, *žalias* – *virtas*, *vanduo* – *ugnis*. Penka – jau aiškiai socialinio pobūdžio: *vyras* – *moteris*, *vyresnis* – *jaunesnis* kuo įvairiausiomis prasmėmis – amžiaus, genealogine (protėviai – aniniai), visuomenine, *savas* – *svetimas*, *artimas* – *tolimas*, *vidinis* – *išorinis* (dvi pastarosios priešpriešos, dažnai tarpusavy sinonimiškos, yra homonimiškos ta prasme, kad priklauso būtent gamtiniam ir socialiniam kodams; be to, šios priešpriešos kartais išreiškiamos kaip *namas* – *miškas*, *matomas* – *nematomas* ir t. t.). Čia tam tikra prasme priklauso ir bendresnė priešprieša, apibrėžianti viso rinkinio modusą: *sakralinis* – *pasaulietiškas* (*profaniškas*).

Visi kairieji ir visi dešinieji priešpriešų nariai sudaro savotiškus visetus, kurių tarpusavy santykį galima api-

būdinti dar bendresnėmis opozicijomis (jau nelokalizuojamomis nei erdvės, nei laiko, nei gamtos, nei visuomenės atžvilgiu): *laimė* – *nelaimė* (*dalia* – *nedalia*), *gyvenimas* – *mirtis* ir, pačia abstrakčiausia, skaitmenine charakteristika, *lyginis* – *nelyginis*.

Esminę, tačiau konkrečią lygmeny neišsprendžiamą priešpriešą galima „panaikinti“, įveikti aukštesniame lygmeny. Pagaliau tam tikrais atvejais (pavyzdžiui, juoduosiuose užkalbėjimuose, juoduosiuose ritualuose bei pan.) priešpriešos nariai gali būti apversti „išvirkščiai“, sukeisti vietomis, deformuoti bei pan. Ypatingas atvejis – priešybių „panaikinimas“ nepaprastose būsenose: per meditaciją, įgalinančią dvasios pakilimą; ekstatiškose būsenose, tiek individualiose, tiek ir kolektyvinėse, pavyzdžiui, šventės metu, kai itin efektyviai pašalinama ir nervinė įtampa (plg. Davidenkovo idėjas apie psichofizinį ritualo poveikį žmogaus organizmui⁷ ir pan.). Iškalbinga tai, jog tokiose pačiose situacijose aktualizuojamos ir kai kurios kitos tendencijos, išsisknijusios mitopoetinėje sąmonėje: neryški riba tarp subjekto ir objekto, *agens*’o ir *patiens*’o (ir atitinkamai tarp veiklos bei patyrimo), gyvo ir mirusio, gyvos būtybės ir negyvo daikto (apskritai brėžiant ribą tarp dviejų pastarųjų opozicijų narių, reikia turėti omeny kardinalų skirtumą tarp archajinio mąstymo ir vėlesnių jo tęsinių), žodžio ir minties, veiksmo ir žodžio bei pan. Vis dėlto situacijose, kurios laikomos standartinėmis, tiek šios priešpriešos, tiek ir visos pagrindinių dvejetainių požymių rinkinys išsaugo visas savo funkcijas.

Remiantis šiais dvejetainių požymių rinkiniais, tarsi savotišku tinklu, užmetamu ant to, kas ligi šiol buvo chaosas, konstruojami universalūs ženkliniai kompleksai (UŽK) – efektyvi priemonė, kuria pirmąsios sąmonė išsivina pasaulį. Universalūs jie yra bent keletu atžvilgių: jie įgalina vidinį semiotinį kuo įvairiausių ženklinių sistemų tarpusavy vertimą, ir atvirkščiai – įvairios bei tarpusavy nepriklausomos vienės tradicijos ženklinės sistemos gali būti išverčiamos į UŽK, jei tik tokio duotoje tradicijoje esama; šie kompleksai iš principo turi galioti kiekvienam kolektyvo nariui (toks „galiojimas“ arba tiesiog atitinka tikrovę, arba yra planuojamas kaip norma, kurios laikymasis gali būti ir priverstinis); nurodytieji UŽK mitopoetinėje tradicijoje užsimezga neišvengiamai.

„Pasaulio medis“ kaip universalus ženklinis kompleksas

Vienu iš labiausiai paplitusių UŽK išikūnijimų laikytinas *Pasaulio medžio* – tam tikros universalios koncepcijos, ilgą laiką lėmusios pasaulio modelį Senojo ir Naujojo pasaulio tradicijose, įvaizdis. Pasaulio medis tapo sintetiška mitopoetinės tradicijos priemone pasauliui aprašyti. Jis simbolizuoja pasaulio erdvinę struktūrą. *Vertikalus* dalinimas į *tris* dalis (viršus – vidurys – apačia, atitinkamai laja – kamienas – šaknys; paukščiai – kanopiniai – gyvatės arba kiti chtoniški gyvūnai; saulė, mėnuo, žvaigž-

dės – žmogus, būstas – požemių karalystės atributai; galva – stuomuo – kojos; teigiama – neutralu – neigiama ir pan.) idealiai atspindi *dinamiškos* visumos vaizdinį ir todėl gali būti laikomas modeliu-schema bet kokiam dinaminiam procesui, menančiam tris fazes: atsiradimas – vystymasis – nuosmukis.

Horizontali Pasaulio medžio schema yra *keturdalė* (priekis – užpakalis – dešinė – kairė; šiaurė – pietūs – rytai – vakarai; pavasaris – ruduo – vasara – žiema; keturi dievai, keturi mitiniai herojai, keturi vėjai, keturi augalai, keturi gyvūnai, keturios spalvos, keturi elementai ir t. t.) plius *centras* (išskiriamas kaip vertikalus sankirta, o kartu ir sąlyčio taškas su horizontalia plokštuma, taip pat kaip keturių horizontalios plokštumos koordinatinių spindulių susikirtimo vieta). Pati horizontalė simbolizuoja ritualinę situaciją: centre – auka, garbinimo objektas, aukotojas, iš dešinės ir kairės – ritualo dalyviai. Keturdalė horizontali Pasaulio medžio struktūra atspindi *statiškos* visumos vaizdinį, idealiai stabilią struktūrą. Skaitmeninis Pasaulio medžio požymis paprastai yra konstanta *septyni* (trys + keturi). Plg. septynias medžio šakas, septynis paukščius, septynis dangus, septynis šviesulius, septynis požemių karalystės aukštus, septynis taškus horizontalėje vaizduojant ritualą ir t. t., taip pat daugelį kitų septyneto, kaip tobulo skaičiaus, vartojimo mitopoetinėje tradicijoje pavyzdžių (plg. septynis, arba plius-minus du, kaip konstantą, nustatančią žmogaus atminties gelmę). Žinoma, sakraliai žymėtas ir skaičius *trys* (trys Visatos sritys, trys aukščiausios vertybės, trys dieviški personažai, trys pasakos herojai, trys socialinės struktūros nariai, trys socialinės funkcijos, trys bandymai, trys kartai ir t. t.), ir *keturi* (žr. aukščiau). Ne vienoje tradicijoje trys ir keturi laikomi atitinkamai vyrišku ir moterišku skaičiais, o žmogiškoji pora, kaip jungtis, apibūdinama skaičiumi *septyni*. Daugelyje tradicijų posakiu *trys keturi* iki šiol nusakoma nežymi paklaida. Taigi trijų ir keturių suma duoda septynis, o jų sandauga duoda kitą sakraliai žymėtą skaičių – *dvylika*, plačiai naudojamą mitopoetinėje tradicijoje, atskiru atveju – kaip „laimingas“ skaičius priešingai „nelaimingam“ (trylikai). Šia prasme galima sakyti, jog skaičiai apibrėžia ne tik Pasaulio medžio išorinius matmenis bei jo dalių kiekybinius santykius, bet ir kokybinius požymius.

Skaičius tad, pasirodo, ne tik yra neatskiriamas pasaulėvaizdžio dėmuo, bet ir išreiškia aukščiausią jo esmę bei dargi prognozuoja būsimąją jo interpretaciją. Vadinas, ir skaičius tampa „brikoliažo“ priemone. Tam tikru mastu tai tinka ir šiuolaikinės teorinės matematikos situacijai: „Savo aksiomatiniu pavidalu matematika tėra abstrakčių formų – matematinių struktūrų sandauga, o pasirodo... jog kai kuriose iš šių formų, tarsi išankstinės lemties dėka, įsitenka ir tam tikri eksperimentinės tikrovės aspektai. Žinoma, negalima neigti, kad daugumą šių formų pagimdė visiškai apibrėžtas intuityvus turinys, tačiau būtent sąmoningai pašalinant iš jų tą turinį ir pavyko jas padaryti veiksnius (kas kaip tik ir sudaro visą jų jėgą), atviras naujoms

interpretacijoms bei puikiai tinkamas duomenims apdoroti... Šis metodas atskleidė savo galią pačia savo raida, o pasibjaurėjimą juo... tegalima paaiškinti tuo, kad protui natūraliai sunku sutikti su mintimi, jog konkrečiam uždaviniui spręsti vaisingesnė gali pasirodyti tokia intuicija, kuri nėra tiesiogiai padiktuota duomenų”.⁸

Archajinės sąmonės strategija. Visuotinis determinizmas

Dar akivaizdžiau pirmąsiai sąmonei tai, kad mitopoetinė schema, formalus santykių tinklas dažnai yra pirmesnis už jį sudarančių elementų interpretaciją pagal turinį, juoba kad būtent susiklosčiusios formos lemia (provokuoja) vienus ar kitus turinio sprendimus, kaip kad Aristotelio logikoje silogizmo dėmenų struktūrinis santykis nustato taisykles, pagal kurias daroma išvada, tad galiausiai ir pačią išvadą. Tokią padėtį lemia bendra pirmąsiai sąmonės strategija, o kalbant konkrečiau, ta ypatinga, magiška priežasties-pasekmės struktūros samprata (apie tai žr. toliau), kurią kartu su Hubertu ir Maussu⁹ galima pavadinti „didinga variacija priežastingumo principo tema”. Kita tos pat ypatybės pasekmė – tai galimybė vienu ir tuo pačiu materialiu būdu lygiagrečiai perduoti skirtingo turinio informaciją. Antai kompozicinės struktūros, prilygtančios Pasaulio medžio schemai, tuo pačiu metu praneša ir visatos erdvės parametrus, ir orientacijos joje taisykles, ir apie skaitmenines laiko, etiologines, etines, genealogines bei kitas struktūras. Su tuo savo ruožtu yra susiję tai, kad daugelyje kalbinių tradicijų atitinkami skirtingų struktūrų elementai koduojami vienodai (arba išreikštai formuluojamos atitinkamos lygtys). Pavyzdžiui, „metai”, „erdvė” ir „Pasaulio medis”; „Dievas”, „dangus” ir „diena”; „žmogus”, „žemė”, „mirtis” ir pan.

Grįžtant prie binarinių opozicijų temos, pažymėtina, jog daugelyje archajinių kolektyvų dvejetainė simbolinė klasifikacija yra tiesiogiai susijusi su dualia visuomenės organizacija iš dviejų vadų, dviejų egzogaminių genties pušių su savo teritorijomis, dviejų protėvių – genties pradininkų (plg. dvynių mitus, dvejumo motyvus bei pan.), dvišalė simbolinių, ritualinių, vedybinių, ekonominių santykių sistema ir pan. Viena iš būdingų pirmąsiai sąmonės ypatybių yra ta, kad nurodytos dvejetainės priešpriešos gali būti realizuojamos ne tik grynu pavidalu, bet ir įvairiose kodų sistemose bei hierarchiškai skirtingu lygiu. Taip vienas ir tas pats turinys gali būti perteiktas augalinio, gyvūninio, mineralinio, astronominio, kulinarinio, abstraktaus bei kt. kodų priemonėmis arba pritaikytas skirtingoms veiklos sritims – religinei-juridinei, karinei, ūkinei ir t. t.

Skirtingos kodų sistemos iškelia klasifikatorių bei klasifikacijų klausimą („konkretybės logika”), kurie ir yra pagrindinė pirmąsiai sąmonės strategijos priemonė santykio *gamta* – *kultūra* situacijoje. Pirmąsiai sąmonės kultūros tyrinėtojai jau seniai atkreipė dėmesį į anos epochos žmogaus aistrą kuo įvairiausioms klasifikacijoms, kurios sudaro

lyg ir koki pagrindinio teksto apie sutvėrimą tęsinį (priedą) iki pat atskirų konkrečių daiktų bei jų pavadinimų inventoriaus. Nepaprastai smulki skirtingų gyvūnų bei augalų rūšių diferenciacija, pats tokio žodyno tūris ir pabrėžiamas operacinis bei taksonominis jo aspektas daro mažai įtikimą prielaidą, jog toks sistemingas bei išsišakojęs žinojimas tėra vien atitinkamų objektų praktinės naudos funkcija.

Kaip pažymi Lévi-Straussas, daugybę augalų bei gyvūnų rūšių pirmąsio pasaulėvaizdžio žmogus žino visai ne todėl, kad jie jam naudingi. Veikiau jau atvirkščiai – jis laiko juos naudingais todėl, kad jau iš anksto žino, todėl, kad jie yra visuotinės taksonomijos grandys, kur viskas sakraliai reikšminga. Tokių klasifikacijų tikslas, žinoma, nėra praktinis (nors ir šis kartais tampa aktualus); tikslas – sukurti prielaidas savotiškam intelekto žaidimui, sukurti formalų ir pakankamai galingą aparatą, siūlantį konkrečių daiktų grupavimo schemas, išryškinantį jų panašumus bei skirtumus, nustatantį („nušviečiantį“) visatos daiktinę struktūrą, taip kartu sukuriant prielaidas turinio interpretacijoms, dabartinėms bei būsimoms. Kosmiškai organizuotos erdvės viduje visa kas yra tarpusavy susiję (pati mintis apie tokį ryšį pirmąsiai sąmonei jau yra jo objektyvacija: *mintis* → *daiktas*). Čia viešpatauja globalus bei integralus determinizmas, kuris, beje, ir yra pagrindinė sąlyga tam, ką Lévy-Bruhlis pavadino „participacijos logika“, ypač akivaizdi maginiuose veiksmuose bei maginiuose tekstuose, kaip antai užkalbėjimai (todėl ne atsitiktinumas, kad būtent į užkalbėjimus įtraukiami ilgiausi vardinimai, pavyzdžiui, kūno dalių, gydomųjų augalų, ligų, kenksmingų objektų, erdvės šalių bei pan.). Ši ypatybė paaiškina ir tokias transformacijas kaip metempsichozė (tikėjimas sielų persikūnijimu), „gyvūnas → žmogus“ tipo metamorfozė ir t. t. – ryšium su bendra cikline schema; ir išskirtus sakraliai žymėtus objektus (visokius šventus daiktus, kaip antai australų čuringa, ypatingas jėgas, kaip antai *mana*, *orenda*, *siddhi* ir t. t., įvairius numinozinius personažus, laikotarpius, kaip antai australų *altžira*, „sapnų laikai“, šventės ir t. t.); ir gausias įvairiausių sutapatinių serijas (iki pat subjekto ir objekto susiliejimo tiek spekuliatyviame mąstyme, tiek ekstatinėje būsenoje).

Mitopoetinės sąmonės globalinis determinizmas mena pasaulį esant dėsningą – viskas, kas jame vyksta, paaiškinama dėsniais. Tačiau visiškas dėsnio įsiviešpatavimas visam kam visatoje panaikina dėsningumą kaip tokio prasmę. Paradoksas tas, kad tokiomis aplinkybėmis pasirinkimas, kaip elgesio kategorija, tampa nebeįmanomas, ir iškyla fatalizmo vaidulas. Tokia padėtis iš dalies prieštarautų pačios visatos egzistavimui, suprantamam kaip jos raida laike, kaip tam tikra kosminė misterija su neaiškia pabaiga, ir, vadinasi, pasirinkimo laisvę menančiam etiniam pradui. Neatmėstina, jog „kasdienybės“ pandeterminizmą atsverė būtent ta atsitiktinumo, neapibrėžtumo atmosfera, kuri gaubė pagrindinę metų šventę (visi

apribojimai panaikinami, visos vertybės perkainojamos, pasaulio logika išverčiama išvirkščiai, dėsnis, įstatymas, taisyklė, dogma, norma nuvainikuojami vardan atsitiktinumo, šanso, išimties), o kiek mažesniu mastu – ir kitos šventės bei ritualai. Čia, žinoma, negalima išleisti iš akių ir tos aplinkybės, kad poetas, kaip būtinas ritualo dalyvis, taip pat yra susijęs su antgamtiškumu, nepaprastumu, o savo ruožtu ir su kraštutine rizika, kurios kaina – mirtis (žr. aukščiau). Galima tarti, jog erdvė, kurioje veikia poetas, yra maksimaliai dinamiška, anizotropiška, joje pažeidžiamos simetrijos taisyklės (gyvenimas → mirtis → naujas gyvenimas), t. y. ji „dis-simetrizuojama“ (kaip mokslinę analogiją plg. atitinkamas gyvenamosios erdvės savybes, priešingai inertiškajai, pasak Pasteur'o). Vadinasi, į poeto veiklą bei jo kūrinis irgi galima žiūrėti kaip į protrūkį tankiame, be tarpelio, visuotinio dėsningumo bei determinizmo audinyje, kaip į proveržį pasirinkimo bei su juo susijusio neapibrėžtumo situacijon, kaip į gyvybinio prado intensifikaciją. Mitopoetinis pasaulėvaizdis šiuo atžvilgiu grąžina mus prie tas pačias išvadas peršančios problemos: „*the World governed by Laws*” versus „*a thoroughly Chance world*”,¹⁰ numatytos Peirce'o, pasiūliu-sio ir išeitį iš šios alternatyvos.¹¹

Klasifikatoriai, klasifikacijos Pagrindinių operacijų rinkinys

Šis visa persmelkiantis determinizmas kaip tik ir yra vienas iš skirtumų tarp mitopoetinio žinojimo ir mokslo, kuris diferencijuoja priežastinio ryšio pasireiškimo lygmenis (sąlygas), visuomet turėdamas galvoje savotišką heterogenišką priežastinę erdvę, kurios vienas polius – visiškas determinizmas, o kitas – visiškas atsitiktinumas.

Tarp įvairių mitopoetinės epochos klasifikacijų esama tam tikro ryšio. Kai jis mena atitinkamų elementų duotose klasifikacijose tapatumo aspektą, tada susidaro conceptualios matricos, kuriomis pasaulis aprašomas, pavyzdžiui, senovės kinų, upanišadų, indėnų zunjų bei kt. (plg. tokias grandines kaip vasara – pietūs – saulė – dangus – ugnis – raudona – geležis – koks nors gyvūnas – koks nors augalas – koks nors maistas – koks nors dievas – atitinkama socialinė klasė ir t. t.). Kitas ryšio tarp tokių klasifikacijų tipas remiasi hierarchija. Tokiu atveju atitinkami klasifikatoriai įgauna ypatingą, kone universalią reikšmę ir ima atstovauti ištisoms reiškinių aibėms. Tokia, šiuolaikiniu požiūriu, yra pirmąsio *totemizmo*, sudarančio natūralios klasifikacijos pagrindą, esmė.

Toteminės sistemos viduje skirtumais pasinaudojama interpretuojant platų ratą faktų – ir ne tik gamtinių, bet ir sociokultūrinių. Kitas išsiskiriantis hierarchiškų klasifikatorių pavyzdys – pirminiai elementai (žemė, vanduo, ugnis, oras, kartais dar eteris, taip pat metalas, medis, akmuo), kurie, viena vertus, žymi ištisas reiškinių klases, jiems lyg ir pavaldžias, o kita vertus, ypatingais, vėlgai hierarchiškais ryšiais yra susiję tarpusavy. Būdingą tokios sis-

temos vaizdą galima susidaryti iš senovės kinų tradicijos, kur tie patys elementai derinami įvairiausia eilės tvarka („kosmogoninė tvarka“: Medis – Ugnis – Vanduo – Metalas – Žemė; „šiuolaikinė tvarka“: Metalas – Vanduo – Medis – Ugnis – Žemė; „tarpusavio virsmo tvarka“: Ugnis → Žemė → Metalas → Medis → Vanduo → Ugnis; „tarpusavio vyravimo (arba suardymo) tvarka“: Žemė > Medis > Ugnis > Metalas > Vanduo > Žemė). Analogijų šioms „tvarkoms“ esama ir kitose archajinėse tradicijose. Kai kurios iš tokių „tvarkų“ pirminiams elementams-klasifikatoriams nustato ir operatorius, kas įgalina sukurti dar pajėgesnę pasaulio modeliavimo sistemą.

Dar senovės graikų natūrfilosofinėje tradicijoje yra išlikę tokio pobūdžio operacijų, pavyzdžiui, keturių elementų tarpusavio virsmas, cikliškai taikant priešpriešą *gyvenimas – mirtis* (Herakleitas). Taip pat esama išsios klasės mitopoetinės kilmės mitologinių bei ankstyvų filosofinių tekstų, kuriuose ryški operatorių tetradė: gimimas (atsiradimas) – augimas (didėjimas) – degradacija (mažėjimas) – mirtis (išnykimas). Ši operatorių serija aprašo ir kosminį ciklą, ir religines filosofines koncepcijas, ir – vėliau – patį pažinimo procesą. Tokie mitopoetinės tradicijos tekstai gerai žinomi, jie sudaromi pagal tokius pagrindinius principus: 1) įvairia tvarka (destis tikslas) išvardinami elementai, juos tiesiog sunumeruojant arba ne [a) *1A&2B&3C&4D...*, b) *A&B&C&D...*, c) *D&C&B&A...*]; 2) nurodoma vieno elemento padėtis kito elemento atžvilgiu (*A* yra *B* viduje, *B* yra *C* viduje, *C* yra *D* viduje); 3) nurodoma vieno elemento pradžia (atsiradimas) ir galas (sunaikinimas) kito atžvilgiu (*A* gyvas *B* mirtimi, *B* gyvas *C* mirtimi ir t. t.). Panašios taisyklės, taip pat tos, pagal kurias sudaroma „teisinga“ elementų tvarka (t. y. tokia, kai iš duoto sekos fragmento galima tiksliai nustatyti sekantį elementą arba / ir fragmentą), kaip tik yra būdingos archajinei sąmonei.

Mitopoetinė epocha nuo ankstesnės skiriasi kur kas galingesne pasaulio organizacija, o nuo vėlesnės – kur kas mažesniu priežastingumu mastu. Tokių taisyklių vartojimo koeficientas mitopoetinės epochos tekstuose itin didelis.

Mitopoetinės sąmonės krizė.

Archajiškojo žinojimo palikimas

Galima manyti, jog minėtos taisyklės, idealiai aprašančios mitopoetinių tekstų formos ir turinio struktūrą, atsirado arba susiklostė į sistemą būtent šioje epochoje, tapdamos tuo rezervuaru, iš kurio ir būsiosios epochos gausiai sėmėsi tiek elementarių loginių schemų, tiek ir tropų bei figūrų, tapusių vėlesnio poetinio vaizdijimo pagrindu. Panašiai ritualas, susijęs su tvėrimo mitu, ateinančiose epochose padėjo pradžia epui, dramai, lyrikai, choreografijai, muzikiniams menams ir kitoms meno rūšims bei žanrams. Mitopoetinis „brikoliažas“, intuicija, buvę pagrindine pažinimo priemone archajinio mąsty-

mo sistemoje, ir iš *principo*, ir *bendrais* bruožais visiškai atitinka pastarosios epochos mokslinę istorinę pasaulėžiūrą, mažų mažiausiai tuo, kad ir vienas, ir kitas (kad ir skirtingais būdais), nors pagrindiniu savo uždaviniu ir laikė grynai praktinių klausimų sprendimą, – tenkino giliai išsisknijusius teorinius bei intelektualinius žmogaus būties poreikius.

Be to, ir pirmykštis žinojimas, ir mokslas remiasi *pasitikejimo* pasauliu prezumpcija, su kuriuo jie komunikuoja ir iš kurio laukia atsakymų. Einsteino žodžiai apie tai, jog „Dievas rafinuotas, bet ne klatingas“, puikiai apibūdina situaciją bei kartu paaiškina joje taikomą strategiją. Tačiau pirmykščio žinojimo santykis su mokslu turi dar ir kitą aspektą – tai *perimamumas* tarp judviejų. Apskritai kalbant, perėjimas nuo vieno prie kito pareikalavo *depersonalizuoti* senosios kosmologinės misterijos veikėjus (Žemė, Dangus, Okeanas ir t. t. tapo atitinkamomis stichijomis, o toliau – kai kuriose tradicijose – pirminiais elementais, klasifikatoriais bei pan.); mito herojus siejant čioms operacijoms suteikti *abstraktesnę* pavidalą (vietoj konkrečių gimimų bei mirčių – atsiradimas bei išnykimas ir pan.); *išsluoksniuoti* senuosius mitopoetinius kontinuumus ir jų sudėtinėms dalims pritaikyti mitopoetinių operacijų abstrahavimo rezultatus (pavyzdžiui, atsiradimo bei išnykimo ar kt. operacijos laiko arba erdvės aspektu); leisti *laisvą žaidimą*, kurio dalyviais būtų *pasaulio elementai*, o taisyklės nustatytų vis naujos *abstrahuotos* operacijos (logiškai paradoksalių situacijų projektavimas, maksimaliai pašalinant distribucijos apribojimus); gautus rezultatus suderinti su empiriniais duomenimis, išskiriant būties *fenomenalųjį* ir *absoliutųjį* aspektus; ir, galiausiai, perkelti pasiektus rezultatus į *epistemologijos* sritį.

Konkretūs būdai, kaip iš ritualinių matavimų praktikos ir „brikoliažo“ skaičiais radosi ankstyvieji matematikos mokslo variantai; iš mitopoetinių teriomorfinių bei vegetatyvinių klasifikacijų – zoologija ir botanika; iš mokymo apie kosmines stichijas ir kūno sandarą – medicina; praplečiant tekstų apie sutvėrimą paskutinįjį etapą – istorija; o iš spekuliacijų apie mitopoetinių operacijų schemas ir lingvistinio „brikoliažo“ – logikos, mokslo kalbos (metakalbos) ir lingvistikos pradmenys, – gerai žinomi ir ne kartą aprašyti. Šiaip ar taip, senovės graikų natūrfilosofija Herakleito, Pitagoro, Anaksagoro asmenyse, istorija – Herodoto, logika ir matematika – Aristotelio bei Euklido (ir vėlgi Pitagoro) asmenyse tebėra išlaikiusi gyvą ryšį su mitopoetinės epochos palikimu.

Juolab tą patį galima pasakyti apie mokslo pradmenis senovės Indijoje bei Kinijoje. Vienas iš reikšmingų archajinio mąstymo krizės simptomų buvo aiški tendencija atsisakyti, tiksliau, ignoruoti heterogeninės erdvės sampratą. Su ja buvo susijęs dar labiau išreikštas polinkis erdvę geometrizuoti, menantis erdvės matų ir formų nepriklausomybę nuo joje esančių objektų. Šio polinkio realizacijų gana gausu. Čia pakaks paminėti dvi sritis: ritualinių matavimų praktiką, dažnai neturinčią jokios

praktinės reikšmės (plg. senąsias Tarpupio, Indijos, Kinijos, Vidurio Amerikos bei kt. tradicijas), ir geometriinių simbolių paplitimą. Pastarieji – apskritimas, kvadratas, mandala, kryžius (atskiru atveju, kaip geometrizuotas Pasaulio medžio pakaitalas), įvairūs daugiakampiai bei linijos (voliuta, meandras bei pan.) – tai ypatingos rūšies mitopoetiniai ženklai, savo forma identiški geometriniam elementams ir plačiai naudojami simbolikoje bei emblematikoje. Tokių simbolių pasirodymo chronologinės ribos, o juolab to laikotarpio, kai jie pasipildė tiesiog kaip lavina, nepalieka abejonių, jog geometriniai simboliai signalizuoja perėjimą į kitą epochą. Verta pažymėti, jog šių simbolių struktūra dažnai atskleidžia tiesioginį ryšį su uždaviniu surasti centrą (plg. apskritimą, kvadratą, kryžių bei pan.), suskaidyti erdvę į lygias dalis („kokybinėms“ erdvės charakteristikoms pasitraukiant į antrą planą), nustatyti tam tikros apibrėžtos erdvės ribas bei kt. Šis geometrinės simbolikos raidos etapas, žinoma, parengia ir pačią geometrinę (t. y. izotropišką bei tuščią) erdvę sampratą, ir geometrijos mokslo pradmenis. Nors kartu į šios epochos geometrinius simbolius galima žiūrėti ir kaip į universalios pasaulio aprašymo kalbos fragmentus (plg. įvairius „mitologizuotos“ geometrijos bandymus nuo Pitagoro iki pat šių laikų). Geometriinių simbolių standartiškumas bei santykinis paprastumas leidžia modeliuoti jais mitopoetinius objektus stabiliai ir tiksliai. Pats geometrinis kodas (geometriinių simbolių „abėcėlė“) skatina realius objektus idealizuoti bei unifikuoti, todėl yra patogus kurti klasifikacijoms, taip pat universalioms schemoms, pabrėžiančioms skirtingų būties sferų vienybę. Geometriniai simboliai aprašo Kosmoso struktūrą vertikaliu ir horizontaliu atžvilgiais, taip pat „tankio“ požiūriu (visa Žemė, šalis, miestas, gyvenvietė, pilis, šventykla, aukuras), taip pat ritualo erdvę ir t. t. Toks geometrinių simbolių naudojimas *sakralinei* erdvei apibrėžti liudija, jog pačios šios figūros dar nebuvo tapusios išimtinai geometrijos nuosavybe. Jų semantika tuo metu neabejotinai dar buvo suvokiama – kaip, matyt, ir vėliau, geometrijos mokslo atsiradimo epochoje (plg. klausimą, kaip įbrėžti kvadratą į apskritimą ir atvirkščiai, ryšium su mandalos semantika). Panašios tendencijos lėmė ir laiko koncepcijos vystymąsi.

Jau vien ta aplinkybė, jog mitopoetinei sąmonei būdinga ciklinė sutvėrimo veiksmo ir gyvenimo schema (kaip „amžinas sugrįžimas“) tos pačios epochos iščiose jau buvo išardyta ištiesinant paskutinąją – žmogiškąją – sutvėrimo stadiją ir ją hipostazuojant, turėjo milžinišką reikšmę mokslinės pasaulėžiūros ir atitinkamos metodologijos raidai. Dalykas tas, kad minėtas įvykių grandinės ištiesinimas iš principo panaikino kartojimų, ciklų būtinybę ir tuo pačiu smarkiai pagausino informacijos, o kartu paveikė ir teorinius informacijos postulatus. Nors ir prislopinta, bet jau pasigirdo progresyvaus vystymosi, evoliucijos idėja. O būtent evoliucijos zonoje pradedamas

įsisąmoninti tyrinėtojo ir tyrinėjamojo santykis, kuris, be kita ko, yra esminis mokslinio pažinimo raidos stimulus. Ir, žinoma, įsidėmėtina, jog šiuolaikinis mokslas pastaraisiais metais savo ruožtu ima itin aukštai vertinti pirmąsias sąmonės operacines reikšmes ir pažintinę galią.

Versta iš: *Топоров В. Н.*

Первобытные представления о мире (общий взгляд)

// Очерки истории естественно-научных знаний в древности. – Москва: Наука, 1982. – P. 8–38.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Pavyzdžiui: *Lévi-Strauss C.* La pensée sauvage. – Paris, 1962 [žr. lietuviškai: *Lévi-Strauss C.* Laukinis mąstymas. – Vilnius, 1997]; *Lévi-Strauss C.* Mythologique. – Paris, 1964–1971. – T. I–IV; *Eliade M.* La chamanisme et les techniques archaïques de l'extase. – Paris, 1951; *Eliade M.* Aspects du mythe. – Paris, 1963; *Eliade M.* Le Sacré et le Profane. – Paris, 1965 [žr. lietuviškai: *Eliade M.* Šventybė ir pasaulietiškas. – Vilnius, 1997]; *Frankfort H.* Kingship and the Gods. – Chicago, 1948; *Frankfort H. and others.* Before Philosophy. – Harmondsworth, 1969.
2. *Вернадский В. И.* Химическое строение биосферы Земли и ее окружения. – Москва, 1965; *Вернадский В. И.* Размышления натуралиста. – Книга I: Пространство и время в неживой и живой природе. – Москва, 1975.
3. *Malinowski B.* Myth in Primitive Psychology. – London, 1926; *Malinowski B.* A Scientific Theory of Culture and Other Essays. – Chapel-Hill, 1944; *Malinowski B.* Magic, Science and Religion. – New York, 1954.
4. *Флоренский П. А.* Храмовое действие как синтез искусств // Маковец: Журнал искусств. – 1921, № 4; *Флоренский П. А.* Мнимости в геометрии. – Москва, 1922; *Флоренский П. А.* Symbolarium // Труды по знаковым системам. – Т. V. – Тарту, 1971. – P. 521–527.
5. *Hocart A. M.* Kingship. – Oxford–London, 1927; *Hocart A. M.* Kings and councillors. – Cairo, 1936; H. Frankforto darbus žr. aukščiau.
6. *Žr. Starobinski J.* Les mots sous les mots: Les anagrammes de Ferdinand de Saussure. – Paris, 1971.
7. *Давиденков С. П.* Эволюционно-генетические проблемы в невропатологии. – Ленинград, 1947.
8. *Бурбаки Н.* Элементы математики. – Книга VIII: Очерки по истории математики. – Москва, 1963. – Puslapis nenurodytas.
9. *Hubert H., Mauss M.* Esquisse d'une théorie générale de la magie / Année sociologique 1902–1903. – Paris, 1904.
10. [„Dėsnų valdomas pasaulis“ ar „grynai atsitiktinis pasaulis“. – Vert. past.]
11. [Ch. S. Peirce, lietuviškai „Pirsas“, – žymus amerikiečių filosofas, logikas, matematikas, 1839–1914.]

READING

The Primitive Worldview

Vladimir TOPOROV

In the translated article the outstanding Russian scholar Vladimir Toporov concludes the work on anthropological semiotics undertaken and carried out by himself and his colleagues for several decades. Such well-known themes as cosmology versus history, mythopoetic world-description, archaic poetic techniques, archaic ritual in respect of semiotics, the sacred king, the principal myth, the system of binary oppositions, the world tree, and some other are briefly touched upon from the standpoint of semiotics.